

Geliş Tarihi / Received Date
29.08.2022

Kabul Tarihi / Accepted Date
21.02.2023

Finansal Durum ve Ticari Hayat ile İlgili Söylemlerin Cuma Hutbelerindeki Yeri

The Place of Discussions About Financial Situation and Business Life in Friday's Sermons

Yusuf Bahadır KAVAS¹

Öz

Milyonlarca kişinin aynı zaman diliminde bir araya geldiği ve dinlediği düşünüldüğünde Cuma hutbelerinin önemi daha çok ortaya çıkmaktadır. Cuma hutbesinin amacına ulaşmasında konu seçimi ve hutbede gerçekleştirilen söylemlerin önemli bir rol oynadığı açıktır. Bu çalışmada Ocak 2014-Temmuz 2022 yılları arasında yayımlanan 451 Cuma hutbesinde toplumun tamamını ilgilendiren finansal durum ve ticari hayat ile ilgili söylemlerin hangi aralıklarla kendisine yer bulduğu analiz edilmiştir. Finansal durum ve ticari hayatı daha fazla açıklayacağı düşünülen faiz, ticaret, alışveriş, borç-alacak ilişkisi, vergi, rüşvet, hırsızlık, hile, tüketim kelimelerinin yıllar itibari ile frekans analizleri yapılmış ve Cuma hutbelerindeki yer alan söylemler incelenmiştir. Elde edilen bulgular ışığında faiz, ticaret, alışveriş, borç-alacak ilişkisi, vergi, rüşvet, hırsızlık, hile, tüketim kelimelerinin toplamda 61 farklı hutbede 96 kez geçtiği ve bu kelimelerin en çok 2018 ve 2019 yıllarında kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu iki yılda toplam 42 kez bu kavramlar kullanılmıştır. Bahsi geçen yılların neredeyse yarısını (%44) bu iki yıl oluşturmuştur. Finansal durum ve ticari hayat ile ilgili kelimelerden ticaret kelimesi 22 kez, alışveriş 14 kez, tüketim ve hile kelimeleri ise 13'er kez Cuma hutbesinde geçmiştir. En az bahsedilenlere bakıldığında rüşvet ve vergi kelimelerinin yer aldığı görülmüştür. Dinimizce yasaklanan faiz kelimesinin 2017 ve 2020 yıllarındaki hutbelerde toplamda 10 kez geçtiği tespit edilmiştir. Bu hutbelerden yalnızca üçünde ana konu faiz olmuştur. Benzer şekilde 451 adet hutbenin yalnızca ikisinde vergi ödevi ve vergi kaçakçılığına kısaca değinildiği tespit edilmiştir. Finansal durum ve ticari hayata dair kavramlara Cuma hutbelerinde bazı yıllarda daha fazla bahsedildiği tespit edilmekle birlikte genel olarak yeterince değinilmediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İslami Finans, Finansal Durum, Ticari Hayat, Cuma Hutbesi, İçerik Analizi

¹Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, Merzifon Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, Amasya/TÜRKİYE, E-mail: yusuf.kavas@amasya.edu.tr, ORCID-ID: 0000-0002-4838-7318

Abstract

Considering that millions of people gathered and listened at the same time, the importance of Friday sermons becomes more apparent. It is clear that the choice of topic and the discourses made in the Friday sermon play an important role in achieving its purpose. In this study, 451 Friday Sermons, published between January 2014 and July 2022 and addressed financial transactions and commercial life, have been analyzed. Frequency analyses of the words interest, trade, shopping, debit-credit relationship, tax, bribery, theft, cheating, and consumption, which are thought to explain the financial situation and commercial life more, have been made over the years and the discourses in the Friday sermons have been examined. In light of the findings, it was determined that the words interest, trade, shopping, debit-credit relationship, tax, bribery, theft, cheating, and consumption were used 96 times in 61 different sermons in total, and these words were mostly used in 2018 and 2019. These concepts were used 42 times in total in these two years, corresponding to almost half (44%) of all analyzed years. In relation to the words mentioned in the khutbah, the most stated terms were commerce 22 times, shopping 14 times, and consumption and cheating 13 times, whereas the least mentioned ones were bribery and tax. Quite surprisingly, the term of interest, which is one of the major prohibitions in the Islamic order, was mentioned 10 times, just between 2017--2020, in all the analyzed years. Further, in only three of these sermons the main subject was interest. Similarly, it has been determined that only two of the 451 sermons briefly mention tax awareness and tax evasion. In order to increase the sensitivity of society to taxation, the necessity of giving more space to the sermons to be published on this issue has emerged. Although it was determined that the concepts of financial situation and commercial life were mentioned more in some years in Friday sermons, it was seen that they were not mentioned enough in general.

Keywords: *Islamic Finance, Financial Situation, Business Life, Friday Sermon, Content Analysis*

Giriş

Tarih boyunca toplum kurallarının şekillendirilmesinde ve dini emirlerin insanlara aktarılmasında sözlü aktarım önemli bir rol üstlenmiştir. Rahiplerin, hahamların toplumun dini, siyasi, ekonomik meselelerine odaklandıkları, bu meselelerle ilgili dinin emir ve yasaklarını insanlara aktardıkları görülmektedir. Din adamlarının bu tür konuşmaları daha çok kişiye ulaşabilmek için halkın kalabalık olduğu anlarda yapması daha yaygın bir uygulamadır. Hz. Peygamber'in hutbelerini hayatın ihtiyaçlarıyla yakından ilgili bir şekilde, ferdi veya toplumsal problemlerin çözümüne odaklanarak gerçekleştirdiği bilinmektedir (Baktır, 1998; İbrahim et al., 2017).

İslam toplumunda mescitler sadece ibadetlerin yapıldığı bir yer değil, aynı zamanda bilgi arama yerleridir. Mescit, özellikle İslami ibadetlerin ne şekilde yapılacağı, insanların Allah'ın emirleriyle nasıl yaşamaları gerektiği ve İslami anlayışa dayalı mutluluğun nasıl aranacağı gibi İslami öğretilerin kavranması hususunda müritleri eğitmek için önemli bir role sahiptir (Wardoyo, 2016).

İslamiyet'te her cuma günü öğle saatlerinde bir vaiz ya da imam-hatip tarafından Cuma namazının farzından önce yapılan konuşmaya "Cuma Hutbesi" denmektedir. Hutbe sözlükte "Cuma ve bayram namazlarında minberde okunan dua ve verilen öğüt" şeklinde ifade edilmektedir (TDK Sözlük, 2005). Hutbenin, Medine'deki peygamberlik döneminden beri İslam geleneğinde halka açık vaaz vermenin başlı başına resmi vesilesi olduğu ifade edilmektedir (Wardoyo, 2016). Hutbe kelimesi yüce Kur'an da

geçmemesine rağmen gerek hadislerdeki ifadelerden gerekse “*Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah’ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır*”² (Altuntaş & Şahin, 2005) ayetinden hareketle Cuma hutbesinin farz olduğu ile ilgili ortak görüş bildirilmektedir (Baktır, 2022). Geçerli bir mazeret olmadan Cuma hutbesinin kaçırılmaması gerektiği, buna karşın Cuma namazının kabul olması için hutbenin en az bir kişi tarafından dinlenmesinin yeterli olduğu ifade edilmektedir (Din İşleri Yüksek Kurulu, 2022).

Milyonlarca kişinin aynı zaman diliminde bir araya geldiği ve dinlediği düşünüldüğünde Cuma hutbelerinin önemi daha çok ortaya çıkmaktadır. Cuma hutbesinin amacına ulaşmasında konu seçimi ve hutbede gerçekleştirilen söylemlerin önemli bir rol oynadığı açıktır. Hatip’in vaazını etkili kılmak için kullandığı birçok strateji bulunmaktadır (Saddhono, 2012). Genel olarak hutbenin başında ayeti kerime ve hadisler Arapça olarak okunmakta ardından hutbenin konusuna giriş yapılmaktadır. Sonraki kısımda hutbenin başında okunan hadis ve ayetlerin Türkçe mealî aktarılmakta, genellikle yine hadislerden ve ayetlerden misaller verilerek hutbenin içeriği hakkında bilgi verilmektedir. Son olarak ise hutbenin özeti ve dua ile hutbe bitirilmektedir.

Bu çalışmada; toplumun tamamını ilgilendiren finansal durum ve ticari hayat ile ilgili söylemlerin Cuma hutbelerinde hangi aralıklarla kendisine yer bulduğu analiz edilmektedir. Finansal durum ve ticari hayatı daha fazla açıklayacağı düşünülen faiz, ticaret, alışveriş, borç-alacak ilişkisi, vergi, rüşvet, hırsızlık, hile, tüketim kelimelerinin yıllar itibari ile frekans analizleri yapılacaktır. Yıllar itibariyle hangi kavramların üzerinde daha fazla durulduğu, hangilerinden daha az bahsedildiği ortaya çıkarılmak istenmektedir. Ortaya çıkan sonuçlara göre ticari hayat ve finansal durum ile ilgili söylemlerin sıklık derecesine dikkat çekilerek gelecek yıllarda Diyanet İşleri Başkanlığı’nın yayımlayacağı Cuma hutbelerinde bu kavramların hangi sıklıkta olması gerektiği ile ilgili tavsiyede bulunulmaktadır

Kavramsal Çerçeve

Cuma Hutbesi ve Önemi

Hutbe, İslam geleneğinde halka açık vaaz vermenin resmi yoludur. Cuma namazı İslam’ın sembollerinden biridir ve cuma günü yapılan ibadetlerin en önemlilerinden birisi Cuma hutbesinin okunmasıdır (Wardoyo, 2016). Genel anlamda Müslümanlar bu namaza katılmakla ve namazın farzlarından biri olan hutbeyi dinlemekle yükümlüdürler (Muzakki, 2007). Cuma hutbesi, Müslüman ümmetini aydınlatmanın yanı sıra, karşılaştıkları zorluklara karşı duruşlarında onları birleştirmede büyük bir role sahiptir (İbrahim et al., 2017). Peygamber Efendimiz (S.A.V) zamanından beri süregelen bu ibadet Müslüman toplumu birleştirme, eğitme ve inşa etme aracı olarak hizmet etmektedir. Ayrıca Cuma hutbesinin dini bir ritüel olmasının ötesinde önemli bir toplumsal misyonu bulunmaktadır (Wardoyo, 2016). Günümüzde gerçekleşebilecek ya da gerçekleşen sosyolojik, ekonomik, politik ve toplumsal olaylar karşısında Müslümanların dini öğretiler çerçevesinde takınması gereken tavrın ve sağduyunun insanlara aktarılması için hutbeler önemli bir araçtır.

² el-Cum’a 62/9

Cuma namazı, Müslümanların belirli bir yerde toplanmaları için haftanın en büyük fırsatıdır. Peygamber Efendimiz (S.A.V) ilk Cuma hutbesinde *"Biliniz ki Allah, bu yılınızın bu ayında, bu yerde size kıyamete kadar Cuma namazını farz kılmıştır. Âdil olsun-olmasın, başında bir imam varken benim sağlığımda veya benden sonra her kim hafife alarak veya inkâr ederek bu namazı bırakırsa, onun iki yakası bir araya gelmesin! Ve Allah, onun işlerini başarıya ulaştırmasın! O kimsenin başka namazı yoktur; tövbe edenler müstesna. Çünkü kim tövbe ederse, Allah onun tövbesini kabul eder"* (İbn-i Mâce, İkâme, 78) buyurmuştur. Daha önce aktarıldığı üzere Cuma suresindeki 9. Ayet ve bahsi geçen hadisten anlaşılacağı üzere Cuma namazının mazeretsiz bir şekilde terkedilmemesi gerekmektedir. İslami öğretilerin yayılması ve bu öğretilerden istifade etmek isteyen milyonlarca cemaatin bir araya gelmesi bayram namazları haricinde pek olası olmadığından Cuma hutbesi Müslümanlar için oldukça önemlidir. Tüm durumlar birlikte değerlendirildiğinde Cuma hutbelerinin Müslümanlar için önemi daha iyi anlaşılmalıdır. Cuma hutbesi bu etkin rolü oynadığından, hutbenin amaç ve hikmetlerinin dinleyenlere başarılı bir şekilde aktarılabilmesi için hutbe metni çok etkili bir şekilde hazırlanmalıdır.

Peygamber Efendimizin (S.A.V) cemaatin ilgisini toplamak için okuduğu hutbelerde tek bir konudan bahsetmeyip aynı hutbede farklı konulara temas ettiği belirtilmektedir (Ağırman, 2007) Küreselleşen dünyada hutbelerin de çağın ihtiyaç ve beklentilerini karşılar nitelikte olması beklenmektedir. Hutbe metinlerinin ve incelenen içeriğin, ayrıca hutbede kullanılan eğilimler ve ilgili kalıpların, bunların topluma uygunluğu, güçlü ve zayıf yönlerinin analiz edilmesi hayati önem taşımaktadır. (İbrahim et al., 2017). Ancak bu konuda yeterince araştırma yapılmadığı göze çarpmaktadır. Hutbelerde yıllar itibariyle hangi konulara odaklandığı, hangi konulardan daha az bahsedildiği ortaya çıkarılarak gelecek yıllarda bu tür durumlarla karşılaşılmasının önüne geçilebilecektir. Toplum yalnızca belirli kalıplar ve konular ile sınırlandırılmamalı, toplumun genelinin ihtiyaç duyduğu tüm alanlarla ilgili hutbeler yayımlanmalıdır.

Cuma Hutbelerinin Sosyolojik, Ekonomik, Politik ve Toplumsal Yönleri

Hutbeler dini bir iletişim unsuru olarak görülmektedir. Bu şekilde görülmesinin en önemli nedeni Hz. Adem'den beri gelen tüm dinlerin başlı başına bir mesaj içermesi, merkezinde insan faktörünün olması ve eğitsel bir değer taşımasıdır. Hutbeler, tarihte devlet adamlarının görüşlerini halka aktardığı en etkin yollardan birisidir (Keyifli, 2013). Diyanet İşleri Başkanlığının kontrolünde 1924 yılından günümüze kadar hazırlanmaya devam eden Cuma hutbelerinde (Er & Özdemir, 2019) konular belirlenirken ve içerik hazırlanırken tarihsel süreçte değişimler olmuştur. Cuma hutbelerinde dönemsel olarak bazı konulara daha fazla ağırlık verildiği ve yine dönemsel olarak bazı kavramlara daha çok vurgu yapıldığı görülmektedir. Bu durumun gerçekleşmesinde din ve dünya algısındaki değişim, ülkemizdeki dünyadaki konjonktürel meseleler etkili olmaktadır (Kocaman, 2019). Bu nedenle hutbeler sosyolojik, ekonomik, politik ve toplumsal yönleri ile dini öğretileri ve mesajları insanlara aktarmada bir araç olarak kullanılmaktadır.

Cuma hutbelerinde içerik itibariyle inanç, ibadet, ahlak, dini-millî günler ve toplumsal konulara odaklanılmaktadır. Cuma hutbelerinde aynı hutbenin içinde birden fazla konuya değinilmek istendiği

görülmektedir. Konular cemaate aktarılırken konuların daha iyi anlaşılmasını sağlayacak gerçek hayattan yeterli örnek verilmediği tespit edilmiştir. Hutbelerin tek bir konuya odaklanması, daha profesyonel ve özellikle cemaatin seviyesine uygun olarak hazırlanması gerektiği vurgulanmaktadır (Umut, 2021). Günümüzde müşterilerin dikkatini çekmek adına birkaç dakikalık reklam filminde bile onlarca çalışanın olduğu düşünüldüğünde, cemaatin hutbe esnasındaki algısının kaybolmaması için farklı metot ve yöntemlerin kullanılması, psikolog- ekonomist gibi farklı meslek gruplarından hutbe hazırlanırken destek alınması gündeme getirilebilir. Bu sayede milyonlarca kişiye aynı anda daha etkin bir bilgi aktarımı mümkün olabilecektir.

Salgın hastalık, savaş, göç, kuraklık gibi faktörlerin etkisiyle günümüz toplumlarında çeşitli siyasal ve toplumsal değişimler görülmektedir. Bu istenmeyen hadiseler dünyanın birçok ülkesinde görülmesine rağmen Müslümanların yoğunlukta olduğu coğrafyalarda bu tür gelişmelerin daha sık cereyan ettiği söylenebilir. Ekonomik faaliyetlerdeki hızlı değişimin paralelinde dünya ticaretindeki dönüşüm, çeşitli siyasal ve toplumsal olayların varlığı, ulaşım ağının yaygınlaşması, finansal hareketliliğin kolaylaşması ile bireyler günümüzde daha çok bir arada yaşamakta; kolektivist kültürün mensubu olmaktadır. Bu nedenle dini, ekonomik, siyasi, kültürel farklılıkların bir kenara bırakılması ve bu farklılıklara rağmen toplumsal yaşama ayak uyduracak şekilde bir arada yaşamının yollarının aranması elzemdir. Toplumun sosyolojik, dini ve siyasi konjonktürüne rağmen bireylerin bir arada yaşaması adına Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayımladığı Cuma ve bayram namazı hutbelerinde birlikte yaşama söylemlerinin sıklıkla paylaşıldığı, ensar-muhacir hususuna vurgu yapıldığı görülmektedir (Can, 2017). Bunun yanında din istismarına karşı toplumun uyanık olması ve dini istismar etmeye çalışan kişi veya kurumlara karşı bireylerin önlem alması gerektiği de Cuma hutbelerinde bahsi geçen konulardandır (Çinemre, 2021). 1994-2007 yılları arasındaki Diyanet İşleri Başkanlığının yayımladığı hutbelerde yıllar itibarıyla bazı söylem farklılıklarının olduğu ifade edilmektedir. Özellikle toplumsal yaşamın düzenlenmesinde kişiler arası ilişkilerin önemine vurgu yapıldığı belirtilmektedir (Özbolet, 2014). Hutbeler ile ilgili sosyolojik, dini ve siyasi söylemlerle ilgili yapılan içerik analizi çalışmalarında (Can, 2017; Çinemre, 2021; Özbolet, 2014), hutbelerin bir arada yaşamının önemine vurgu yaptığı ve ayrışmayı önleyici içerikte hazırlandığı görülmektedir.

Cuma hutbelerinde son dönemde toplumun önemli bir meselesi haline gelen çevre sorunlarına da odaklanıldığı görülmektedir. 2001-2011 yılları arasında İstanbul Müftülüğünün yayınlamış olduğu hutbelerde çevre sorunları önceleri kendine yer bulamazken 2007 yılından sonra çevrecilik konularına odaklanıldığı ifade edilmektedir (Demir, 2012).

Diyanet İşleri Başkanlığının 2014-2022 yılları arasında yayımladığı Cuma hutbelerinde geçen finansal durum ve ticari hayat ile ilgili söylemlerin neler olduğu ile ilgili herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. İnanç, ibadet, ahlak, dini-millî günler ve toplumsal meselelerin yanında finansal durum ve ticari hayat ile ilgili hususların da toplum düzeninin sağlanmasında önemli bir rolü olduğu ihmal edilmemelidir. Bu kapsamda 2014-2022 yılları arasında yayımlanan Cuma hutbelerinde finansal durum ve ticari hayat ile ilgili kavramların içerik analizleri yapılarak hangi yıllarda bu hususlara değinildiği ve nasıl aktarıldığının ortaya çıkarılması hedeflenmektedir.

Yöntem

Çalışmada nitel analiz yöntemlerinden biri olan içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi yapılırken nicel verilerden yararlanılması tavsiye edilmektedir. İçerik analizi, sosyal bilimlerdeki en önemli araştırma tekniklerinden biri olduğu söylenmektedir. Günümüzde içerik analizinde sadece sayılara ya da metinlere odaklanılmamakta; analiz yapılırken her iki durumdan da faydalanılmaktadır (Krippendorff, 2004). Nicel verilerden yararlanılmadan yapılacak bir içerik analizinin bilimsellikten uzak olacağı ifade edilmektedir (Koçak & Özgür, 2006).

İçerik analizinin, 1980'lerden itibaren sosyal bilimler alanına girdiği özellikle de gazetecilik, iletişim ve psikoloji alanında bu analizin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Günümüzde içerik analizi kamuoyu araştırmalarına etkili bir alternatif olmakla birlikte; bu analiz piyasaları, siyasi eğilimleri ve ortaya çıkan fikirleri takip etmenin bir yöntemi haline gelmiştir (Krippendorff, 2004). Geçmişte metin verilerini toplamak, kopyalamak ve kodlamak için yoğun bir çaba sarf edilmekteyken; bugün içerik analizi yapabilmek için geliştirilen programlar ile insan emeğinin azaldığı görülmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde içerik analizinin sosyal bilimlerin birçok alanında kullanılmasının önü açılmıştır.

Ülkemizde İslam dini ile ilgili süreçleri yöneten, dini öğretilerin topluma aktarılmasını sağlayan ve ibadet yerlerinin yönetilmesinden sorumlu olan makam Diyanet İşleri Başkanlığı'dır. Diyanet İşleri Başkanlığı hem Cuma hem de bayram hutbelerinin hazırlanmasından ve yurt geneli tüm camilerde okutulmasından sorumludur. Ülke genelinde okutulan hutbelerin dil ve içerik açısından yeterli olup olmadığı konusu zaman zaman gündeme gelmektedir (Yaşaroğlu, 2016).

Bu kapsamda nicel veriler Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü İrşat Hizmetleri Daire Başkanlığı'nın web sitesinden alınarak Ocak 2014-Temmuz 2022 yılları itibariyle 451 adet Cuma hutbesi incelenmiştir. Bayram namazlarına dair hutbeler araştırmaya dahil edilmemiştir. Elde edilen Cuma hutbeleri MAXQDA Analytics Pro analiz programına aktarılarak kodlamaları gerçekleştirilmiştir. MAXQDA Analytics programı; metin, video ve ses formatındaki tüm verilerin sistematik bir şekilde düzenlenmesine olanak sağlayan, aynı zamanda kodlama yapılarak verilerin değerlendirilmesine yardımcı olan hem nicelik hem de nitelik olarak analizi ve raporlamayı kolaylaştıran Nitel Veri Analizi yazılımıdır. Hutbelere finansal durum ve ticari hayat ile ilgili kelimelerin ve söylemlerin nasıl ifade edildiği belirlenmeye çalışılmıştır. Cuma hutbelerinde yer alan bu konuların içerik analizinin daha iyi anlaşılabilmesi için nicel verilerle, içerik analizi desteklenmiştir. Bu iki kavramın açıklanması ile ilgili en çok kullanılabileceği düşünülen faiz, ticaret, alışveriş, borç-alacak ilişkisi, vergi, rüşvet, hırsızlık, hile, tüketim kelimelerinin hem yıllar itibari ile frekans analizleri hem de hangi hadis ya da ayetler ile bu kelimelerin anlatıldığı yine MAXQDA Analytics Pro ile tespit edilerek içerik analizi yapılmıştır.

Cuma Hutbelerindeki Kelime Sayıları

Peygamber Efendimizin (S.A.V) hutbelerini kısa tuttuğu ve kendisinden sonra da bu şekilde yapılmasını tavsiye ettiği aktarılmaktadır (Baktır, 1998). Diyanet İşleri Başkanlığının yayımladığı Cuma hutbelerinin 2014-2019 yılları arasında Türkçe kısmının ortalama olarak sekiz dakika sürdüğü Arapça kısmıyla birlikte on üç dakika olacak şekilde hazırlandığı görülmektedir (Akkaya, 2021). Ocak 2014-

Temmuz 2022 arasında yayımlanan hutbeler incelendiğinde yıllar itibariyle kelime sayılarında azalmaların olduğu söylenebilir. Aşağıdaki tabloda yıllar itibariyle hutbelerdeki ortalama Türkçe kelime sayıları gösterilmektedir.

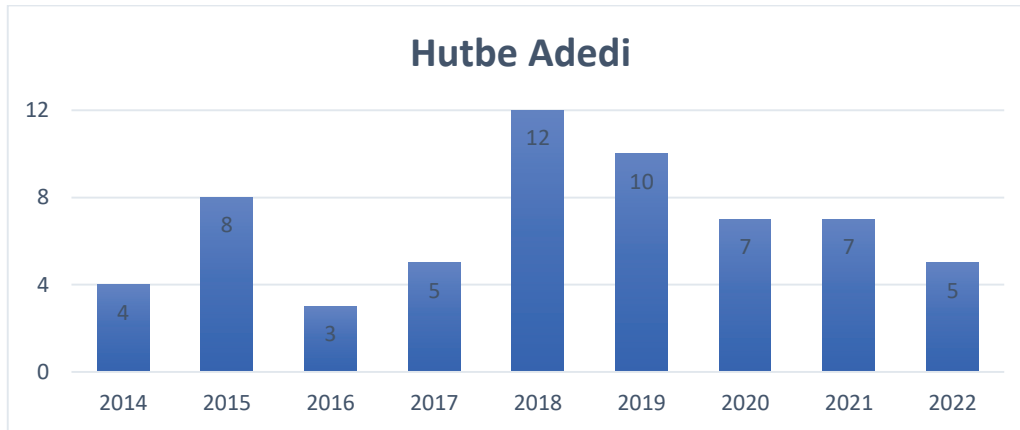
Tablo 1. 2014-2022 Yılları Arasında Cuma Hutbelerindeki Kelime Sayıları

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Kelime Sayıları	596	574	514	505	549	508	408	301	388

2014 yılında yaklaşık ortalama 600 kelime olan Cuma hutbeleri, 2016-2019 yılları arasında ortalama 520 kelimenin altında olacak şekilde hazırlanmıştır. 2020 yılından sonra kelime sayısının azalmaya devam ettiği ve 2021 ve 2022 yıllarında 400 kelimenin de aşağısında yayımlandığı görülmektedir. Akkaya'nın (2021) eleştirdiği süre uzunluğu sorununun 2020 yılından itibaren çözüldüğü ifade edilebilir.

Finansal Durum ve Ticari Hayat ile İlgili Kavramlar, Kullanım Sıklıkları

Ocak 2014-Temmuz 2022 yılları itibariyle 451 adet Cuma hutbesi incelendiğinde içerisinde faiz, ticaret, alışveriş, borç-alacak ilişkisi, vergi, rüşvet, hırsızlık, hile, tüketim kelimelerinin toplamda 61 farklı hutbede 96 kez geçtiği tespit edilmiştir. Finansal durum ve ticari hayat ile ilgili kelimeleri içinde barındıran 60 hutbenin toplam yayımlanan 451 hutbe içindeki oranı %13,25'tir. Yıllar itibariyle finansal durum ve ticari hayat ile ilgili bahsi geçen kelimelerin hutbelerdeki geçme sayıları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

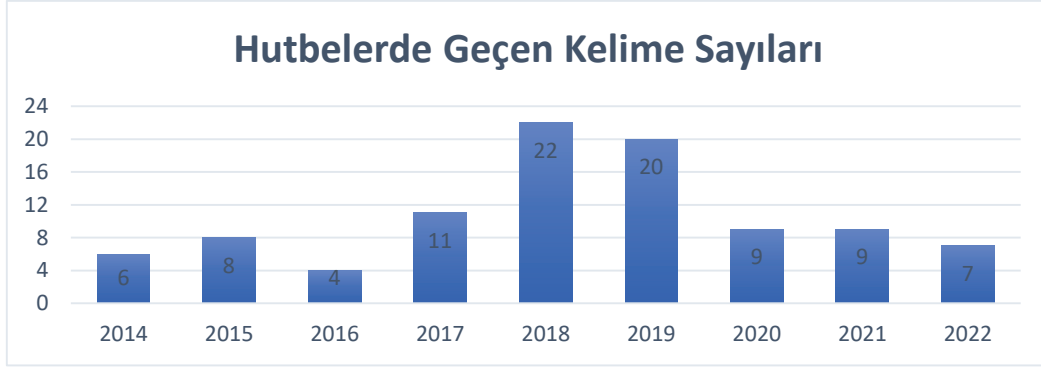

Görsel 1: Finansal Durum ve Ticari Hayat ile İlgili Kavramların Hutbelerde Geçme Sıklıkları

Görsel 1 incelendiğinde faiz, ticaret, alışveriş, borç-alacak ilişkisi, vergi, rüşvet, hırsızlık, hile, tüketim kelimelerinden en az birinin 2018 yılında toplam 12, 2019 yılında 10 adet, 2015 yılında ise 8 adet farklı hutbede geçtiği görülmektedir. Bu kelimelerin en az bahsedildiği yıl ise 2016 yılıdır. 2016 yılında yayımlanan toplam 56 hutbenin 3 'ünde finansal durum ve ticari hayatı içerebilecek kelimeler geçmiştir. 2018 yılında "Rahip Brunson" krizi olarak adlandırılan ve ABD ile ortaya çıkan gerilimin etkisiyle, Türkiye'nin ekonomik ve finansal faaliyetlerde yaşadığı bozulmalarla ilgili, toplumun bilgilendirilmesi

amacıyla 2018 ve 2019 yıllarında yayımlanan hutbelerde finansal durum ve ticari hayatı içeren hutbelerin yer bulmuş olabileceği söylenebilir.

Görsel 2: Finansal Durum ve Ticari Hayat ile İlgili Kavramların Yıllar İtibariyle Hutbelerde Geçme Sayıları

Görsel 2 incelendiğinde söz konusu kelimelerin en sık kullanıldığı yılların 2017,2018,2019 yıllarındaki hutbeler olduğu görülmektedir. 2017 yılında 11, 2018 yılında 22 ve 2019 yıllarında 20 farklı hutbede finansal durum ve ticari hayat ile ilgili bu kelimeler kendisine yer bulmuştur. 2014 yılında 6, 2016 yılında 4 ve 2022 yılının ilk yedi ayında ise toplam 7 farklı hutbede bu kelimeler kullanılmıştır. 2022 yılının ilk yedi ayında özellikle alışveriş, ticaret ve tüketim ile ilgili hususların daha fazla bahsedildiği, borç-alacak ilişkisi, faiz, hırsızlık, rüşvet ve vergi kelimelerine hiç değinilmediği görülmektedir. Bu durumun oluşmasında 2022 yılının ilk yedi ayında enflasyonun yüksek çıkmasının etkisi olabilir. Hutbelerde bahsi geçen kelimelerin kullanım sıklığını tespit etmek amacıyla yapılan analiz sonucunda elde edilen sayısal veriler Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Finansal Durum ve Ticari Hayat ile İlgili Cuma Hutbesi Sayıları

Kelimeler/Yıllar	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Toplam
Borç-Alacak ilişkisi	1	1			3	2	2	3		12
Faiz				2	2	4	2			10
Hırsızlık	1	1	2	1		1	1			7
Hile	1		2	1	3	2	1	2	1	13
Rüşvet				1	1	1				3
Ticaret	2	3		1	5	5	1	2	3	22
Alışveriş		1		3	3	3	1	2	1	14
Tüketim	1	2		1	4	2	1		2	13
Vergi				1	1					2
TOPLAM	6	8	4	11	22	20	9	9	7	96

2014-2022 yılları arasındaki Diyanet İşleri Başkanlığının yayınlamış olduğu Cuma hutbelerinde “Finansal Durum ve Ticari Hayat” ile ilgili kelimelerin Tablo 2’deki bahsedilme sıklıkları incelendiğinde

söz konusu kelimeler arasından Cuma hutbelerinde en fazla “Ticaret” kelimesi geçmektedir. 2014-2022 yılları arasında toplam 22 farklı hutbede ticaretten bahsedilmekte ve genelde hutbelerde “ticaret” kelimesi “alışveriş” ve “hile” kelimeleri ile kullanılmaktadır. Söz konusu hutbeler incelendiğinde Resulullah Efendimiz (S.A.V) Müslümanları ticarete teşvik ettiği, peygamberin “*Dürüst ve güvenilir tüccar, peygamberler, dosdoğru kimseler ve şehitlerle beraberdir*” (Tirmizî, Büyû’, 4) hadisi şerifinin paylaşıldığı, Müslümanların ticaretlerini yaparken harama başvurmadan, helal yollarla ticaretlerini yapmaları gerektiğinden bahsedilmektedir. Ayrıca tüccarların mal ya da hizmet sattıkları kişileri aldatmayarak, hile ve yalana başvurmadan, onlara samimi ve içten davranmaları gerektiğinin üzerinde durulmuştur. Bunun yanında tüccarların yaptıkları ticaretlerinin de kendileri için bir imtihan vesilesi olduğu, tüccarların para hırsı içinde olmadan, işçisine hak ettiği ücreti geciktirmeden ödemesi, hadislerle vurgulanmaktadır. Müslümanların para hırsı içinde olamamaları ve mallarını satarken dürüst davranmaları gerektiği, mallarındaki tüm kusurların alıcı ile paylaşılması gerektiği Resulullah Efendimiz (S.A.V) “*Dünya malı, tath ve çekicidir. Kim onu tok gözlü bir şekilde alırsa o mal bereketlenir. Kim de onu açgözlülük ve ihtirasla alırsa bereketi kaybolur*” (Buhârî, Zekât, 50) ve “*Bir Müslümanın kusurlu bir malı, kusurunu açıklamadan satması helâl değildir*” (Tirmizî, Büyû’, 4) hadisi şerifleri ile hutbelerde açıklandığı görülmektedir. Ticaretin kuralları açıklanırken Nisa suresinde geçen “*Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa başka. Kendinizi helâk etmeyin. Şüphesiz Allah, size karşı çok merhametlidir.*”³ ve “*Allah’ın, yüceltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerde hiçbir ticaretin ve hiçbir alışverişin kendilerini, Allah’ı anmaktan, namazı kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoymadığı birtakım adamlar, buralarda sabah akşam O’nu tesbih ederler. Onlar, kalplerin ve gözlerin dikilip kalacağı bir günden korkarlar.*”⁴ ayetine hutbelerde yer verilmiştir (Altuntaş ve Şahin, 2005). Bu ayetler ile ticarete karşılıklı rıza ile yapılan alışverişte elde edilen kâr dışında, gayrimeşru yollarla ve haksızlıkla elde edilen kazancın yasaklandığı; ticaret ve alışveriş yapılırken ibadetin ihmâl edilmemesi, ibadet dışında başka hiçbir şeyle meşgul olmadan yaşanmamasının da gerektiği ile ilgili tavsiyelerde bulunulmuştur. Ticaret ile ilgili bahsi geçen 22 hutbenin üçünde “faiz” kelimesi geçmektedir. Cahiliye döneminde olduğu gibi faizin ticaretin doğal bir parçası olarak gösterilmesinin son derece yanlış olduğu ve ticaret ile faizin birbirinden tamamen farklı durumlar olduğuna yönelik söylemler bulunmaktadır.

Cuma hutbelerinde “ticaret” kelimesinden sonra en çok bahsi geçen kavram “alışveriş” tir. Bu kelime 451 hutbenin 14’ünde geçmesine karşın 2017-2019 yılları arasında “alışveriş” kelimesinden daha fazla bahsedilmiştir. Alışveriş ile ilgili Cuma hutbelerinde Müslümanlar olarak aşırı uçlara savrulmamamız, sınırları aşmamamız, malı satarken her yolu mübah görmememiz ve dengeyi korumamız gerektiğinden bahsedilmektedir. Hûd suresinde geçen “*Öyle ise emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Beraberindeki tövbe edenler de dosdoğru olsunlar. Hak ve adalet ölçülerini aşmayın. Şüphesiz O, yaptıklarınızı hakkıyla görür*”⁵ (Altuntaş & Şahin, 2005) ayeti ile bu açıklama desteklenmektedir. Müslümanların alışveriş sırasında dikkatli olmaları gerektiği ve alıcının verebileceği fiyatı, satıcının ise malın piyasa fiyatı neyse

³ en-Nisâ 4/29

⁴ en-Nur 24/36-37

⁵ Hûd 11/112

onu söylemesi gerektiği Peygamberimiz (S.A.V) *"Bir şey satın almak istediğin zaman, verebileceğin fiyatı söyle! Bir şey satmak istediğin zamanda, yüksek fiyat değil, onun piyasadaki değerini söyle!"* (İbn Mâce, Ticâret, 29) hadisi şerifine yer verilmiştir. Alışverişe haram bulaştırmadan hem satıcı hem de alıcının birbirlerine karşı dürüst olmasının da bir ibadet olduğu vurgulanmaktadır. Bu husustan bahsedilirken Hûd suresinde geçen Hûd kavminin alışveriş esnasında dürüst davranmadıkları ve bozgunculuk çıkardıkları için helak edildikleri belirtilmektedir. Ayrıca cuma günleri alışveriş sırasında ezan okunduğunda alışverişini bırakılarak namaza yönelmesi gerektiği 2017, 2019 ve 2021 yıllarındaki 3'er hutbede de geçmektedir ve bu durum Cum'a suresindeki *"Ey iman edenler! Cuma günü ezan okunduğunda namaz için koşun ve alışverişle meşguliyeti bırakın. Bilesiniz ki bu, sizin için daha hayırlıdır"*⁶ (Altuntaş & Şahin, 2005) ayeti ile açıklanmaktadır.

Hile kavramı bir kimsede yanlış kanaat oluşturmak amacıyla kişinin mevcut fikrini yanıltmak olarak ifade edilebilir. İslam dini insanların her alanda olduğu gibi ticaret hayatında da kandırılmaması ve malın kusurunun asla saklanmaması gerektiği üzerinde durmakta; böyle faaliyetler neticesinde ticarete haram bulaştırıldığını vurgulamaktadır. Ayrıca hileye uğrayanın zararının tazminini karşı taraftan isteyebileceği Peygamber Efendimiz (S.A.V) döneminde yaşanan bazı hadiselerden örnekler gösterilerek söylenmektedir (Köse, 1998). Cuma hutbelerinde "hile" kelimesinin 13 farklı hutbede geçtiği görülmektedir. "Hile" kelimesi 2018 yılında diğer yıllara kıyasla daha fazla yer bulmuştur. Bu kelime ile ilgili söylem analizine bakıldığında Müslümanların ölçü ve tartıda hile yapmaması gerektiği üzerinde durulmuş ve Mutaffifin suresinin 1-5. Ayetleri, Hûd Suresi 12. Ayeti ile "hile" kavramı açıklanmıştır. Bunun yanında Peygamber Efendimiz (S.A.V) *"Bizi aldatan bizden değildir"* (Müslim, İmân, 164) hadisi şerifi de konunun izahatı yapılırken hutbelerde aktarılmaktadır. Bunun yanında "hile" kelimesinin "kumar, karaborsacılık, dolandırıcılık, aldatıcı reklam, yalan, haksız rekabet ve aşırı kâr" kelimeleri ile aynı cümlede kullanıldığı görülmektedir. Hile yapan kişilerin kazanç elde ettiklerini düşünseler de aslında bu şekilde davranarak harama el uzattıkları ve her iki cihanda da zararda olduklarına vurgu yapılmaktadır.

Tüketim alışkanlıkları veya diğer bir ifade ile satın alma alışkanlıkları günümüzde araştırmacıların özellikle üzerinde durduğu konular arasındadır. Üretmeden, emek sarf edilmeden tüketim yapma isteği devletlerin önündeki başlıca sorunlardandır. Halihazırda var olanı ben tüketeyim, başkası ne yaparsa yapsın anlayışının ne kültürümüzde ne de dinimizde yeri yoktur. Bu durum kapitalizmin bireyselciliği ön planda tutmasının yol açtığı bir bakış açısıdır. Dinlerin bazı malları ve hizmetleri yasaklaması, toplumun bir kısmının haram olduğu söylenen bu mal ve hizmetleri tüketmelerinin önüne geçmektedir. Böylece arz ve talep piyasalarının farklı şekilde oluşması sağlanmaktadır. Bu nedenle kültürel unsurlarla birlikte dini inanışların da tüketim alışkanlıklarının şekillenmesinde önemli bir rolünün olduğu söylenebilir (Bozacı, 2017; Mittelstaedt, 2002). Tüketim alışkanlıklarının nasıl olması gerektiğinin, hangi mal ve hizmetlerin alınıp satılmasının yasaklandığının topluma aktarılması gerekmektedir. Bunun için en etkili araçlardan birisi hiç şüphesiz Cuma hutbeleridir. "Tüketim" konusu 2016 ve 2021 yıllarında yayımlanan hiçbir hutbede geçmemesine rağmen, diğer yıllarda toplam 13 farklı

⁶ Cuma,62/9

hutbede izah edilmiştir. Tüketim konusundan en fazla 2018 yılında toplam dört adet hutbede bahsedilmiştir. Diğer yıllarda genellikle bir-iki hutbede bu konu üzerinde durulduğu görülmektedir. Hutbelerde çoğunlukla bireyin kendisinden başka kimseyi kapitalizmin de etkisiyle düşünmediği ve aşırı tüketim içerisinde olduğu vurgulanmaktadır. İsrafın ve gösterişe dayalı bir tüketim kültürünün dayatılarak milli ve manevi değerlerimizin yıpratılmaya çalışıldığı, dünyanın bir köşesinde yardıma muhtaç insanlar varken diğer tarafında tüketim çılgınlığı ile bilinçsizce israfın yaşandığı ifade edilmektedir. Bunun yanında bireylerin üretim yapmaktan ziyade tüketime yönlendirildiği ve tüketim yapıldığında bireylerin daha değerli olacağı zihniyetinin yaygınlaştırıldığı hutbelerde yer bulmaktadır. Müslümanların iktisatlı olması, aşırılıktan kaçınarak dengeden şaşmaması gerektiği Furkan suresinin “*Onlar, harcama yaptıklarında ne israf ederler ne de cimri davranırlar. Bu ikisi arasında bir yol tutarlar*” (Altuntaş & Şahin, 2005) ayeti kerimesi ve Peygamberimiz (S.A.V) “*İsrafa kaçmadan ve kibre kapılmadan yiyiniz, içiniz, giyininiz ve sadaka veriniz*” (Buhari, Libas,¹) hadisi şerifi ile açıklanmaktadır. Sayısal verilerden, israfın boyutuna dikkat çekmek amacıyla 2018 yılında yayınlanan sadece bir hutbede yararlanıldığı göze çarpmaktadır. Bu tür meseleler anlatılırken günlük hayattan örneklerin yanında sayısal verilerden daha fazla yararlanılması cemaatin dikkatinin çekilmesi açısından faydalı olacaktır.

Finansal durum ve ticari hayatla ilgili bir diğer önemli unsur da borç- alacak ilişkisidir. Müslüman zor durumda olana, borca batmış olana yardımcı olmalıdır. Peygamberimiz (S.A.V) “*Kim bir Müslümandan bir sıkıntıyı giderirse, Allah Teâlâ o kimsenin kıyamet günündeki sıkıntılarından birini giderir.*” (Buhârî, Mezâlim 3) buyurmaktadır. Ancak borçlunun da ödemeye söz verdiği müddette borcunu alacaklı tarafa ödemesi icap eder. 2016,2017 ve 2022 yıllarında borç-alacak ilişkisine hiç değinilmediği görülmektedir. Borç-alacak ilişkisi kavramı en çok 2018 ve 2021 yıllarında üçer hutbede anlatılmaktadır. Bu konuya değinen Cuma hutbeleri incelendiğinde genelde borçluya yardım edilmesi ve ona karşı anlayışla yaklaşılması gerektiğinden, evlilik esnasında ve sonrasında aşırı borçlanmanın getirdiği sorunlardan, borçların söz verilen zamanda ödenmesi gerektiğinden bahsedilmektedir. Günümüzde aşırı borç altına girmek istemeyen gençlerin evlenmekten uzak durdukları, borç altına girenlerin ise aile içi huzursuzluk yaşadıkları üzerinde durulmuştur. Bu konuyu daha iyi aydınlatmak amacıyla hutbelerde Peygamberimiz (S.A.V) “*En bereketli nikâh, zorluğu ve külfeti en az olanıdır*” (İbn Hanbel, VI, 83. 4) ve “*Kolaylaştırın, zorlaştırmayın! Müjdeleyin, nefret ettirmeyin!*” (Buhârî, İlim, 11) hadisi şeriflerine yer verilmiştir. Borcun mutlaka ödenmesi gerektiğine değinilen hutbelerde öldükten sonra bile cenaze masraflarının hemen ardından miras dağıtılmadan önce kişinin borçlarının ödenmesi gerektiğinden söz edilmektedir. Bunun yanında söz konusu yıllar arasında yalnızca 2019 yılında yayımlanan bir adet hutbede Müslümanların faizle borç-alacak ilişkisine girmemeleri gerektiği helal yollar ile borçlanılması gerektiğinden bahsedilmektedir.

Kuranda faizle ilgili toplam sekiz ayet bulunmakta ve faiz ile ilgili hususlar Rûm (1 ayet), Nisâ (1 ayet), Âl-i İmran (1 ayet) ve Bakara sûreleri (5 ayet) olmak üzere dört farklı surede geçmektedir. “*Cahiliye döneminden kalma her türlü faizin yasaklandığı ve ilk kaldırılan faizin ise Abbas b.Abdülmuttalib’in*

faizi" (Müslim, Hacc, 147) olduğu peygamberimizin veda haccı sırasında yaptığı veda hutbesinden aktarılmaktadır. Analiz yapılan 451 hutbeden 2017,2018 ve 2020 yıllarında ikişer, 2019 yılında ise dört yani toplamda on adet hutbede faiz kelimesinin geçtiği görülmektedir. 2018 yılında ABD ile yaşanan krizin etkisiyle 2018 Aralık ayında ülkemizde yıllık enflasyonun %20 seviyelerinde olduğu Merkez Bankası politika faiz oranının ise 2018 Aralık ayında %24' e yükselttiği görülmektedir. 2019 yılında enflasyonun kısmen düşmesi ile Merkez Bankası politika faiz oranını yıl sonuna doğru %12'ye kadar düşürmüştür. Ancak politika faizinin 2014-2018 yılları arasında %8 seviyesinde olduğu düşünüldüğünde 2018 ve 2019 yıllarındaki faiz oranlarının ortalamasının üzerinde seyrettiği söylenebilir. Merkez Bankası politika faiz oranının 2018 ve 2019 yıllarında yüksek olması nedeniyle bu yıllarda faiz kelimesi hutbelerde daha fazla yer bulmuş olabilir. Diğer yıllarda ise faizin kelime olarak geçtiği hutbe bulunmamaktadır. 2017,2018 ve 2019 yıllarında birer adet hutbenin ana konusu faizken diğer hutbelerde genelde "ticaret, alışveriş, içki, kumar, zina, haksız kazanç, kul hakkı" kelimeleri ile faiz kelimesinin bahsedildiği görülmektedir. "Faiz" kelimesi geçen hutbelerin içerikleri incelendiğinde faizin kesin olarak haram kılındığı, dinin zekât ve sadakayı emrederken faizi yasakladığı, infâk ile cennetin kazanılabileceği ancak faizin ise Allah'ın gazabına götüreceği vurgulanmaktadır. Faiz yemenin büyük günahlar arasında sayıldığı Kur'ân-ı Kerim'de Bakara Suresindeki "*Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların, "Alışveriş de faiz gibidir" demelerinden dolayıdır. Oysa Allah, alışverişini helâl, faizi haram kılmıştır. Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de (o öğüte uyarak) faizden vazgeçerse, artık önceden aldığı onun olur. Durumu da Allah'a kalmıştır. (Allah, onu affeder.) Kim tekrar (faize) dönerse, işte onlar cehennemliklerdir. Orada ebedî kalacaklardır*"⁸ ve Âl-i İmran suresindeki "*Ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak faiz yemeyin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz*"⁹ (Altuntaş ve Şahin, 2005) ayetleri ile açıklanmıştır. Ayrıca Peygamber (S.A.V) "*Faizi yemenin, Allah'a şirk koşmak, Allah'ın zarar vermeyi yasakladığı bir cana kıymak, büyü yapmak, yetimin malına el uzatmak, düşmanla karşılaştığında savaştan kaçmak ve iffetli mümin kadınlara zina iftirasında bulunmakla birlikte yedi günahtan biri olarak sayılmaktadır*" (Buhârî, Vesâyâ, 23) ve "*Faiz yoluyla mal çoğaltan hiç kimse yoktur ki sonunda malı azalmasın*" (İbn Mâce, Ticâret, 58) hadisi şerifleri ile örneklendirilmiştir. Söz konusu açıklamaların 2017,2018 ve 2019 yıllarında yayınlanan ve ana konusu faiz olan hutbelerde yer aldığı görülmektedir. 2020 yılında yayınlanan hutbelerde ise faiz kelimesi diğer büyük günahlarla beraber anılmıştır.

İslam dini helal yollarla kazanç elde etmeyi esas aldığından faiz, şans oyunları gibi emek sarf edilmeden para kazanmanın yanında gasp ya da hırsızlık gibi bir başkasına ait olan mala el koymayı da yasaklamaktadır. İslamiyet'te gasp ve hırsızlık kul hakkı olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu hususta hırsızlığı yalnızca kişilere ait mallara el koymak olarak değerlendirmek hatalı olacaktır. Devlete ya da kamuya ait bir malı da izin alınmadan kullanmak yine hırsızlığa ve kul hakkına girecektir. Kuran-ı Kerim'de Bakara Suresinde yüce Allah "*Aranızda birbirinizin mallarını haksız yere yemeyin.*

⁸ El-Bakara 2/275

⁹ Âl-i İmrân 3/130

İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günaha girerek yemek için onları yetki sahiplerine (rüşvet olarak) vermeyin¹⁰ (Altuntaş ve Şahin, 2005) buyurmaktadır. Ayette de açıkça belirtildiği gibi bir başkasına ait bir malı başkasının rızası olmadan gizlice almak veya yemek haramdır. Hırsızlık ile ilgili Mâide suresinde geçen bir başka ayette *“Yaptıklarına bir karşılık ve Allah’tan caydırıcı bir müeyyide olmak üzere hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir”*¹¹ (Altuntaş & Şahin, 2005) buyrulmaktadır. İslam hukukunda hırsızlık basit hırsızlık ve mevsuf hırsızlık olarak ikiye ayrılmaktadır. Basit hırsızlık başkasına ait malı gizlice almak olarak tanımlanırken, mevsuf hırsızlık eşkıyalık, yankesicilik, silahlı gasp gibi karşı tarafın malını elinden zorla almaktır (Düzbakar, 2008). Hırsızlık konusunda her ne kadar sağ elin bilekten kesilmesi ile ilgili ayet geçse de İslam hukukçuları hırsızlık yapan kişinin içinde bulunduğu duruma göre (şüphe, zaman aşımı, tövbe, af vb.) cezayı hafifletici sebeplerin olduğu konusunda fikir birliğine varmaktadır (Menekşe, 1998). Cuma hutbelerinde “hırsızlık” kelimesinden 2018, 2021 ve 2022 yıllarında hiç bahsedilmemiş diğer yıllarda ortalama birer adet toplam yedi adet hutbede bu kelime geçmektedir. 2014 ve 2015 yıllarında “hırsızlık” kelimesi genellikle kadına şiddet, zina, cinayet, fuhuş, alkol kelimeleri ile aynı cümlede kullanılmaktayken 2016 yılından sonraki hutbelerde karaborsa, hile, gasp, tefecilik, faizcilik, kumar kelimeleri ile birlikte ifade edilmektedir. 2015 ve 2019 yıllarında birer adet hutbede kul hakkı ve kamu hakkının ana tema olduğu hutbeler bulunmaktadır. 2014-2022 yılları arasında geçen diğer hutbelerde hırsızlığın ve kişilere/devlete ait olan malların izinsizce kullanımının tek başına konu başlığı olarak ele alındığı bir hutbeye rastlanmamıştır.

Rüşvet gayri nizami bir durumu elde etmek için yasalara ve toplumun kurallarına aykırı olarak yetkili birisinin elde ettiği menfaatler olarak tanımlanabilir. Rüşveti yalnızca para olarak sınırlandırmak hatalı bir yaklaşım olacaktır. Bu kapsamda rüşvet alan kişinin elde ettiği tüm menfaatleri genel manada değerlendirmek yerinde olacaktır (Düzbakar, 2008). “Rüşvet” kelimesi 2017,2018 ve 2019 yıllarında yayımlanan birer hutbede geçmektedir. “Rüşvet” kelimesinin geçtiği hutbeler incelendiğinde genelde toplum düzeninin, güven ve huzurun bozulmaması için Müslümanların bu eylemden uzak durması gerektiği üzerinde durulmuştur. “Rüşvet” ana tema olduğu herhangi bir hutbeye rastlanmamıştır. Bunun yanında “rüşvet” kelimesi tefecilik, stokçuluk, hile, fâhiş fiyat, karaborsacılık, kumar, faizcilik kelimeleri ile hutbelerde kullanılmıştır.

Vergi devletin halka hizmet etmek amacıyla zorla ve karşılıksız olarak her mükellefin yasaların koymuş olduğu ölçütlere göre verdiği değerdir. Vergi toplama toplumların tarihi kadar eski bir uygulama olsa da ilk başlarda ortak harcamaların karşılanması adına gönüllülük esası baz alınarak toplanmış, devlet geleneğinin gelişmesi ile zorla ve karşılıksız olarak alınmaya başlanmıştır (Kenanoğlu,2013). Vergi kaçırın kimse ödeyeceğine dair devlete vermiş olduğu sözü yerine getirmemiş ve kamu haklarını gasp etmiş sayılmaktadır. Yeterli denetim olmasa da Müslümanların vergi konusunda daha hassas davranmaları İslam dininin vecibelerinden dolayı elzemdir. Bu bağlamda tüm dünyada yaşayan Müslüman toplulukların, devletlerin koymuş olduğu yasalar ile ortaya çıkan vergi ödevine olumlu bir

¹⁰ el-Bakara, 2/188

¹¹ el-Mâide, 5/38

bakış açısı ortaya koydukları görülmektedir. Bu nedenle vergi ahlakının oluşmasında ve verginin ödenmesinde dinin oldukça önemli bir belirleyici olduğu söylenebilir (Avcı et al., 2022). Vergi ile ilgili Cuma hutbeleri incelendiğinde 2017 ve 2018 yıllarında yayınlanan birer adet hutbeye rastlanmaktadır. Bu hutbelerin esas konusu dinimizde verginin önemi ve/veya vergi kaçırma ile ilgili değildir. Genellikle vergi ile ilgili hususlara ticaret ahlakının içerisinde değinilmiştir. Hutbelerde Müslümanların Allah'ın haram kıldığı şeylerden uzak durması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Vergi kaçırmak ve kamu malına el uzatmanın dinimizde yasaklandığı hususu içki, uyuşturucu ticareti, kumar, haksız kazanç ve faiz kelimeleri ile bahsedilerek anlatılmaktadır. Bahsi geçen hutbelerde Müslümanların tüm bu faaliyetlerden uzak durmaları gerektiği vurgulanmıştır. Ancak vergi ödevinin ana konu olarak esas alındığı herhangi bir hutbeye rastlanmamıştır. Tüm bu durumlar değerlendirildiğinde 2014-2022 yılları itibarıyla 451 adet hutbenin yalnızca ikisinde vergi ödevi ve vergi kaçakçılığına kısaca değinilmiştir. Toplumun vergiye olan hassasiyetinin artırılması için bu konuda yayınlanacak hutbelere daha fazla yer verilmesinin gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Sonuç ve Öneriler

Cuma namazı ibadeti Müslümanların her hafta toplanarak bir araya geldikleri önemli bir ibadettir. Cuma namazı İslam'ın sembollerinden biridir ve cuma günü yapılan ibadetlerin en önemlilerinden birisi Cuma hutbesinin okunmasıdır. Genel anlamda Müslümanlar bu namaza katılmakla ve namazın farzlarından biri olan hutbeyi dinlemekle yükümlüdürler.

Hız. Peygamber'in hutbelerinin hayatın ihtiyaçlarıyla yakından ilgili bir şekilde, ferdi veya toplumsal problemlerin çözümüne odaklanarak gerçekleştirdiği bilinmektedir Milyonlarca kişinin aynı zaman diliminde bir araya geldiği ve dinlediği düşünüldüğünde Cuma hutbelerinin önemi daha çok ortaya çıkmaktadır. Cuma hutbesinin amacına ulaşmasında konu seçimi ve hutbede gerçekleştirilen söylemlerin önemli bir rol oynadığı açıktır.

Cuma hutbelerinde aynı hutbenin içinde birden fazla konuya değinilmek istendiği; içerik itibarıyla inanç, ibadet, ahlak, dini-millî günler ve toplumsal konulara odaklanıldığı geçmiş çalışmalarda tespit edilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığının 2014-2022 yılları arasında yayımladığı Cuma hutbelerinde geçen finansal durum ve ticari hayat ile ilgili söylemlerin neler olduğu ile ilgili herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. İnanç, ibadet, ahlak, dini-millî günler ve toplumsal meselelerin yanında finansal durum ve ticari hayat ile ilgili hususların da toplum düzeninin sağlanmasında önemli bir rolü olduğu ihmal edilmemelidir. Bu kapsamda Ocak 2014- Temmuz 2022 yılları arasında yayımlanan Cuma hutbelerinde finansal durum ve ticari hayat ile ilgili kavramların içerik analizleri yapılarak hangi yıllarda bu hususlara değinildiği ve nasıl aktarıldığı ortaya çıkarılmıştır.

2014 yılında yaklaşık ortalama 600 kelime olan Cuma hutbeleri, 2016-2019 yılları arasında ortalama 520 kelimenin altında olacak şekilde hazırlanmıştır. 2020 yılından sonra kelime sayısının azalmaya devam ettiği ve 2021 ve 2022 yıllarında 400 kelimenin altına düştüğü ve hutbelerin süresinde azalma olduğu görülmüştür. Hutbe esnasında cemaatin algısının kaybolmaması adına sürenin azaltılması olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

Finansal durum ve ticari hayat ile ilgili hususların açıklanmasında en çok kullanılabileceği düşünülen faiz, ticaret, alışveriş, borç-alacak ilişkisi, vergi, rüşvet, hırsızlık, hile, tüketim kelimelerinin hem yıllar itibari ile frekans analizleri hem de hangi hadis ya da ayetler ile bu kavramların anlatıldığı tespit edilmiştir.

Ocak 2014-Temmuz 2022 yılları itibariyle 451 adet Cuma hutbesi incelendiğinde içerisinde faiz, ticaret, alışveriş, borç-alacak ilişkisi, vergi, rüşvet, hırsızlık, hile, tüketim kelimelerinin toplamda 61 farklı hutbede 96 kez geçtiği tespit edilmiştir. Ancak bu kelimelerin en sık bahsedildiği yılların 2018 ve 2019 olduğu görülmektedir. Bu iki yılda toplam 42 kez bu kavramlar geçmektedir. Bahsi geçen yılların neredeyse yarısını (%44) bu iki yıl oluşturmaktadır. Bu durumun oluşmasında 2018 ve 2019 yıllarında kur dalgalanması nedeniyle yaşanan krizin etkisinin olabileceği düşünülebilir.

Finansal durum ve ticari hayat ile ilgili kelimelerden ticaret kelimesi 22 kez, alışveriş 14 kez, tüketim ve hile kelimeleri ise 13' er kez Cuma hutbesinde geçmiştir. En az bahsedilenlere bakıldığında rüşvet ve vergi kelimelerinin yer aldığı görülmüştür. Dinimizce yasaklanan faiz kelimesinin 2017 ve 2020 yıllarındaki hutbelerde toplamda 10 kez geçtiği tespit edilmiştir. Bu hutbelerden yalnızca üçünde ana konu faiz olmuştur. Faiz konusuna daha fazla hutbede yer verilerek toplumun bu konuda daha hassas davranması teşvik edilebilir. Benzer şekilde 451 adet hutbenin yalnızca ikisinde vergi ödevi ve vergi kaçakçılığına kısaca değinildiği göz ardı edilmemelidir. Toplumun vergiye olan hassasiyetinin artırılması için bu konuda yayınlanacak hutbelere daha fazla yer verilmesinin gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Elde edilen sonuçlar ışığında finansal durum ve ticari hayata dair hususlara Cuma hutbelerinde bazı yıllarda daha fazla bahsedildiği ancak genel olarak yeterince değinilmediği tespit edilmiştir. Gelecek yıllarda toplumun önemli bir meselesi olan finansal durum ve ticari hayata dair hususlara daha fazla yer verilmelidir. Bunun yanında günümüzde müşterilerin dikkatini çekmek adına birkaç dakikalık reklam filminde bile onlarca çalışanın olduğu düşünüldüğünde, cemaatin hutbe esnasındaki algısının kaybolmaması için hutbelerde sayısal verilere sıklıkla yer verilmesi, farklı metot ve yöntemlerin kullanılması, psikolog- ekonomist gibi farklı meslek gruplarından hutbe hazırlanırken destek alınması gündeme getirilebilir. Bu sayede milyonlarca kişiye aynı anda daha etkin bir bilgi aktarımı mümkün olabilir. Gelecek çalışmalarda finansal durum ve ticari hayatı anlatabileceği düşünülen farklı kelime grupları ile analizler yapılabilir. Bu sayede literatürde eksik kalan hususlar tamamlanabilir.

Çıkar Çatışması Beyanı

“Finansal Durum ve Ticari Hayat ile İlgili Söylemlerin Cuma Hutbelerindeki Yeri” başlıklı makalemiz ile ilgili herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

Kaynakça

- Ağırman, M. (2007). Hz. Peygamber'in Mescidde Yaptığı Sohbetler. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27, 99-123.
<https://dergipark.org.tr/en/pub/atauniilah/issue/2721/36216>

- Akkaya, Ü. H. (2021). Diyanet hutbelerinin süre ve cümle uzunlukları bakımından incelenmesi. *Bilimname*, 2021(44), 83–129.
<https://dergipark.org.tr/en/pub/bilimname/issue/62019/863093>
- Altuntaş, H., & Şahin, M. (2005). *Kur'an-ı Kerim Meâli* (Vol. 30). Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Avcı, M., Taşdemir, Y., & Kılıç, Ö. (2022). İslam ekonomisinde vergi uyumu: dünya değerler araştırmasından bulgular. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi/Journal of Islamic Economics and Finance*. <https://dergipark.org.tr/en/pub/jief/issue/69357/1006142>
- Baktır, M. (1998). İslam Ansiklopedisi 18. Cilt. In <https://islamansiklopedisi.org.tr/hutbe>.
- Bozacı, İ. (2017). Dini Mesajların Tüketici Algılamaları ve Tercih Eğilimine Etkisi Üzerine Deneysel Bir Çalışma. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 130–142.
<https://dergipark.org.tr/en/pub/gaziuibfd/issue/36470/416308>
- Can, İ. (2017). Türkiye Camilerinde Okutulan Hutbelerin Birlikte Yaşama Söylemleri Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme: Adana Örneği. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 38, 507–532. <https://dergipark.org.tr/en/pub/sefad/issue/33946/377500>
- Çinemre, S. (2021). Yaygın Din Eğitiminin Toplumunu Din İstismarı Konusunda Aydınlatmaya Katkısı: Cuma Hutbeleri Üzerinden Bir İnceleme. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 56, 329–358.
<https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1013988>
- Demir, M. (2012). Çevreye Minberden Bakmak: Cuma Hutbelerinde Çevre Sorununun Sunumu. *İnsan ve Toplum*, 2(3), 5–31.
<https://dergipark.org.tr/en/pub/insanvetoplum/issue/69972/1119972>
- Din İşleri Yüksek Kurulu. (2022, May 24). *Cuma namazında hutbeye yetişemeyen kimsenin namazı geçerli midir?* <https://Kurul.Diyanet.Gov.Tr/Cevap-Ara/286/Cuma-Namazinda-Hutbeye-Yetisemeyen-Kimsenin-Namaz-Gecerli-Midir->
- Düzbakar, Ö. (2008). İslam-Osmanlı Ceza Hukukunda Hırsızlık Suçu: 16-18. Yüzyıllarda Bursa Şer'iyeye Sicillerine Yansıyan Örnekler. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2, 79–105.
<https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/82241/>
- Er, A. İ., & Özdemir, M. (2019). İslam İktisadı Söylemlerinin Cuma Hutbelerindeki Yeri. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 150–169.
<https://dergipark.org.tr/en/pub/pesausad/issue/47373/556358>
- İbrahim, S. M. B., Bounama, F., & Shukri, A. S. M. (2017). The Issues Discussed In Friday Khutbah in Malaysiaan Analysis Study Of The Khutbah texts Prepared By Jakim In The Year 2012. *Arrasikhun International Journal*, 3(1), 1–12. <http://irep.iium.edu.my/80563/>

- Keyifli, Ş. (2013). Cami içi din eğitimi ve iletişimi süreci olarak hutbeler. *Ekev Akademik Dergisi*, 17(55), 71–88.
https://isamveri.org/pdffrg/DO1777/2013_55/2013_17_55_KEYIFLIS.pdf
- Koçak, A., & Özgür, A. (2006). İçerik analizi çalışmalarında örneklem sorunu. *Selçuk İletişim*, 4(3), 21–28. <https://dergipark.org.tr/en/pub/josc/issue/19013/200754>
- Kocaman, K. (2019). Geçmişten Günümüze Dinî İletişim/Hitabet Türü Olarak Hutbede Konu. *Journal of International Social Research*, 12(63), 1258–1271.
<https://eds.p.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=7ab24a4b-5cea-4b68-b147-63a625b11825%40redis>
- Krippendorff, K. (2018). *Content analysis: An introduction to its methodology*. Sage publications.
- Menekşe, Ö. (1998). *XVII ve XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Hırsızlık Suçu ve Cezası*. (Basılmamış Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi.
<https://www.proquest.com/docview/2570357826?pq-origsite=gscholar&fromopenview=true>
- Mittelstaedt, J. D. (2002). A framework for understanding the relationships between religions and markets. *Journal of Macromarketing*, 22(1), 6–18.
<https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/027467022001002>
- Muzakki, A. (2005). Islam as A Symbolic Commodity. *Transmitting and Consuming Islam through Public Sermon in Indonesia. Depok: 4 Th International Symposium of the Journal Anthropology Indonesia*.
- Özbolat, A. (2014). Hutbelerde Söylem Değişimi -Diyaret Hutbeleri Örneği. *Journal of International Social Research*, 7(29).
<https://eds.p.ebscohost.com/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=dc420a48-f7e8-4fe8-b495-399ec409d282%40redis>
- Saddhono, K. (2012). The discourse of Friday sermon in Surakarta A socio-pragmatic study. *Wacana*, 14(1), 145–153. <http://www.wacana.ui.ac.id/index.php/wjhi/article/view/53>
- TDK Sözlük, T. (2005). Türkiye Dil Kurumu Sözlük. *TDK Yayınları*, 549.
- Umut, K. (2021). 2017-2020 Yılları Arasında Yayınlanan Hutbelerle İlgili Bir Analiz. *Amasya İlahiyat Dergisi*, 17, 221–258. <https://dergipark.org.tr/en/pub/amailad/issue/66312/989085>
- Wardoyo, C. (2016). Directive Speech Acts Performed in Khutbah (Islamic Friday Sermon). *Ninth International Conference on Applied Linguistics (CONAPLIN 9)*, 224–227.
<https://www.atlantis-press.com/proceedings/conaplin-16/25874164>

Yaşaroğlu, K. (2016). Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Hutbe Hizmetlerine Genel Bir Bakış. *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(1), 93-107. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ydoguilaf/issue/36205/407650>

Extended Abstract

Oral transmission has played an important role in shaping the rules of society and transferring religious orders to people. This is probably more explicit in Islamic societies in which masjids function as a place not only for worship but also for knowledge exchanges between clerics and people. One of the major rituals of Islam is to attend the "Friday Khutbah", a special sermon delivered by a preacher right before the fardh of noon prayer (also called Friday prayer) every Friday. The Friday Prayer and Friday Sermon, which every Muslim is obliged to attend, enable the Muslim community to come together under the same roof. Friday sermons are considered the biggest opportunity of the week to listen to the religious orders that regulate daily life.

In this study, 451 Friday Sermons, published between January 2014 and July 2022 and addressed financial transactions and commercial life, have been analyzed. Frequency analyses of the words interest, trade, shopping, debit-credit relationship, tax, bribery, theft, cheating, and consumption, which are thought to explain the financial situation and commercial life more, have been made over the years and the discourses in the Friday sermons have been examined. In light of the findings, it was determined that the words interest, trade, shopping, debit-credit relationship, tax, bribery, theft, cheating, and consumption were used 96 times in 61 different sermons in total, and these words were mostly used in 2018 and 2019. These concepts were used 42 times in total in these two years, corresponding to almost half (44%) of all analyzed years. In relation to the words mentioned in the khutbah, the most stated terms were commerce 22 times, shopping 14 times, and consumption and cheating 13 times, whereas the least mentioned ones were bribery and tax. Quite surprisingly, the term of interest, which is one of the major prohibitions in the Islamic order, was mentioned 10 times, just between 2017--2020, in all the analyzed years. Further, in only three of these sermons the main subject was interest. Similarly, it has been determined that only two of the 451 sermons briefly mention tax awareness and tax evasion. In order to increase the sensitivity of society to taxation, the necessity of giving more space to the sermons to be published on this issue has emerged.

The number of sermons that talk about financial and commercial life varies from year to year, yet, in general, it has been seen that they are rarely covered in Friday sermons. Regarding the increasing volume of financial and commercial transactions and the importance of an ethically well-organized economy for society in the forthcoming years, such issues are expected to be covered more by the preachers during the sermons. Further, new communication techniques, such as using statistical data and quotes from academics, might be applied to attract the congregation's attention and expand their awareness. Moreover, in the preparation period, the support of relevant professional groups (e.g. communication specialists, psychologists, economists) can be received to improve the content of the sermons. This study contributes to the literature by addressing an underexplored area at the intersection of three major social science disciplines economics, theology, and communication. This research can be empirically and theoretically developed by future studies that interrogate the relationship between finance and religious rituals through different word groups, new cases, and rituals.